

Приказ / Review

Фолклористика између науке, политике и идеологије

Савремена српска фолклористика XV: Фолклористика – идеологија – политика. Ур. Јеленка Пандуревић. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”; Лозница: Центар за културу „Вук Караџић”; Тршић: Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, 2025, 442 стр.

Зборник радова *Фолклористика – идеологија – политика* објединио је двадесет студија посвећених преиспитивању улога и утицаја идеолошких и политичких струјања, као и граница између научног рада и друштвене ангажованости у фолклористици и сродним дисциплинама. Осмишљен је с циљем да се, у контексту савремених друштвених и идеолошких оријентација, размотри положај и одговорност дисциплина попут фолклористике, етнологије, етномузикологије, етнолингвистике, антропологије и херитологије. Зборник радова стога посебну пажњу посвећује питањима односа између науке, идеологије и политике, као и начинима на које друштвени и политички контексти утичу на научне парадигме, избор истраживачких тема и приступа и интерпретацију традиције. Осим радова који су директно одговорили на предложену тему, зборник окупља и истраживања која обрађују друге савремене проблеме фолклористике и њој блиских дисциплина.

У студији Слободана Наумовића, „Од националне ка космополитској науци (и даље)? Размишљања о политици етнологије и антропологије на почетку XXI века”, аутор разматра појам политике науке на примеру српске етнологије и антропологије, настојећи да прикаже како се однос између науке, идеологије и друштва мења током времена. Политика науке, по њему, представља свесно формулисан

скуп идеја о друштвеној улози и одговорности науке, различит од њене политизације или идеологизације. Аутор прати како су се српске друштвене науке, у зависности од историјских околности, смењивале у улози „националних наука“, повезаних са изградњом идентитета и државности. Осветљавајући појам „синдрома двоструког припадника“, који представља полазни модел за разумевање положаја истраживача који се истовремено налази унутар заједнице коју проучава и у позицији њеног заступника у ширем јавном простору, Наумовић показује како тај положај утиче на обликовање политика хуманистичких наука и њихово усмеравање ка моделу „националних наука“. Рад закључује да савремене хуманистичке дисциплине стоје пред изазовом да обнове своју друштвену функцију у складу са новим теоријским и етичким оквирима.

Драгана Вукићевић, у раду под насловом „Три приступа фолклористичким истраживањима – Доситејев, Вуков и Марковићев“, полази од становишта да корене дисциплине не треба тражити искључиво у романтичарском заносу XIX века, већ у ширем идејном оквиру тог доба, у којем су се прожимале различите филозофске и друштвене парадигме – од просветитељског рационализма до позитивистичког реализма. У том контексту она издваја три кључне фигуре које симболички представљају три основна приступа фолклористици – Доситеја Обрадовића као заступника рационалистичко-просветитељског модела, Вука Караџића као представника романтичарског приступа који се ослања на идеју националног буђења, и Светозара Марковића као иницијатора реалистичко-позитивистичке и друштвено ангазоване перспективе. Сваки од ових модела осветљава специфичан однос према народу, традицији и улози науке у друштву. Драгана Вукићевић закључује да су најплодотворнији били они приступи који нису искључивали ниједну од перспектива, већ су тежили равнотежи и узајамној корекцији различитих парадигми. Рад не само да пружа историјски преглед формирања дисциплине већ указује и на њену епистемолошку сложеност.

Рад Славице Гароње Радованац, „Идеологија југословенства у истраживањима народне музике/народног мелоса у делу Владимира Дворинковића“, анализира поглавље „Карактерологије Југословена“ Владимира Дворинковића, посвећено народној музици, истичући његов покушај да из локалних музичких облика изведе јединствени „југословенски“ мелос као основу за заједнички идентитет. Ауторка разматра два кључна питања: идеолошко и термилошко – у вези са самим појмом „југословенски“, и музиколошко, које се односи на градску песму оријенталног типа као најизразитији облик тог идентитета.

Иако препознаје идеолошку условљеност Дворниковићевог приступа, ауторка наглашава вредност његове синтетичке методологије и значај дела као полазишта за будућа, критички усмерена истраживања фолклорног и музичког наслеђа.

Рад „Идеолошки подтекст у критичким сагледавањима Његошеве и Андрићеве ‘употребе’ фолклорног наслеђа” Бориса Булатовића проблематизује идеолошка тумачења српске књижевне традиције, посебно у интерпретацијама *Горског вијенца* Петра II Петровића Његоша и Андрићеве приповетке *Пут Алије Берзелеза*. У фокусу је начин на који поједини тумачи – попут Мухсина Ризвића, Есада Дураковића, Рашида Дурића, Александра Гринавалта и Сабрине Рамет – ова дела посматрају као идеолошке и политичке пројекте. Булатовић на овакве приступе одговара критички, указујући на злонамерну интерпретацију српске фолклорне и књижевне традиције у оквиру које се дела поменутих писаца представљају као кључни извор или покретач балканских сукоба крајем 20. века. Насупрот томе, Булатовић заговара иманентни, естетски утемељен приступ који тежи разумевању књижевних текстова унутар њихових културно-уметничких оквира, критикујући њихово сагледавање као инструмената пропаганде.

Ана Јањић у раду под насловом „Усмене историје о смедеревској експлозији 1941. године” испитује начине обликовања и трансформације сећања на ову катастрофу. Истраживање обухвата казивања преживелих која су објављена током XX века, нарочито у књизи Славка Домазета *Од оних који су остали*, као и усмене историје које је сама ауторка забележила на терену у Смедереву 2024. године. Поређењем различитих верзија сведочанстава, ауторка анализира жанровске и наративне специфичности, улогу приповедача и типове фокализације, како би показала како се мењају тон, перспектива и вредносни оквири приповедања о трагедији. Посебна пажња посвећена је амбивалентном положају овог догађаја у колективном памћењу – његовој истовременој маргинализацији и повременом идеолошком „активирању” у јавном простору, у зависности од политичких и друштвених околности.

Рад Данијеле Петковић, „На наковњу ‘Расковника’ (часопис ‘Расковник’ у друштвено-политичком контексту 60-их и 70-их година прошлог века)”, посвећен је осветљавању уређивачке политике часописа *Расковник* током 60-их и 70-их година. Ауторка сагледава *Расковник* као једно од кључних фолклористичких гласила друге половине XX века и као важан документ времена који одражава друштвено-политичке тензије и идеолошке притиске на поље културе. Данијела Петковић у раду показује како је *Расковник* својим деловањем разобличавао механизме контроле и идеолошког утицаја у културној политици, али и

како је истовремено постао сведочанство једног ширег процеса – борбе за очување културног интегритета у условима политичке цензуре.

Рад Милана Томашевића, „Песме о Резолуцији Информбироа и Стаљину у Фолклорној збирци Етнографског института САНУ”, анализира фолклорни материјал настао након Резолуције Информбироа 1948. године, сачуван у *Фолклорној збирци Етнографског института САНУ*, а прикупљен током изградње ауто-пута „Братство и јединство” 1949. године. У фокусу су песме о Стаљину, Совјетском Савезу и југословенском политичком заокрету, које откривају како су идеолошке поруке и пароле претваране у фолклорни израз. Рад закључује да је реч о „надзираном фолклору” – идеологизованом и политизованом материјалу у којем се народна песма користи као средство пропаганде и социјалне консолидације. Истовремено, показује се континуитет традиционалних фолклорних модела, прилагођених новом контексту.

На истом корпусу, забележеном у оквиру пројекта Етнографског института САНУ за прикупљање фолклора НОБ-а, настао је и рад Ђорђине Трубарац Матић – „Песме са омладинских радних акција као оруђе идеолошких обликовања у ФНРЈ”. Ауторка истражује песме забележене 1949. године током омладинских радних акција, показујући како су ове агитационо и пропагандно интониране творевине служиле као средство идеолошког усмеравања и хомогенизације младих у ФНРЈ. Рад показује да су забележене песме смишљане у складу са метричким обрасцима и стилем народне поезије, али да одражавају вредности и циљеве политике Комунистичке партије. Ђорђина Трубарац Матић запажа да њихова функција није била само у документовању актуелних прилика, већ и у активної мобилизацији и психолошком деловању – групним певањем потврђивала се идеолошка подобност и осећај припадности, док је истовремено вршен притисак на неистомишљенике.

Дејан Илић у раду под насловом „Епске лазарице из Босне и Херцеговине у Етнографској збирци Архива САНУ – политика и епика” показује да лазарице из Босне и Херцеговине, сачуване у *Етнографској збирци Архива САНУ*, имају изузетан културно-политички значај као сведочанство процеса националне консолидације и културног активизма у другој половини XIX века. Бележење и национално означавање усмених умотворина представљало је средство укључивања босанско-херцеговачког простора у оквиру српске културе и начин да се носиоци традиције препознају као активни учесници у националној култури. Комбинујући поетичко-структуралну и контекстуалну анализу, Илић осветљава како се епске песме, посебно косовског тематског круга, прилагођавају савременим идеолошким потребама и варирају у складу с друштвено-историјским контекстом.

Аутор указује на то да је интересовање за епику, између осталог, било одраз националне идеологије. Посебно се наглашава потреба рехабилитације рукописне грађе која је дуго била занемарена, јер њено поновно сагледавање открива дубоку испреплетеност фолклора, идеологије и политике у процесима културног самоосвешћивања и националне изградње.

Марина Младеновић Митровић у раду „Јован Јовановић Пижон и Етнографска збирка Архива САНУ” анализира начине на које је сакупљање и достављање фолклорне грађе из Македоније и јужне Старе Србије било укључено у шири политички и културни ангажман у оквиру „македонског питања”. Збирка коју је Пижон 1913. године послао Етнографском одбору СКА настала је у контексту производње културних доказа националног присуства, па рад посебно истиче питање аутентичности и могућих фалсификата. Они се не тумаче као изоловани случајеви, већ као одраз историјских и идеолошких услова у којима је наука функционисала као продужетак политике. Закључак рада наглашава да критичко преиспитивање оваквих збирки омогућава боље разумевање етнографских и научних пракси у прошлости и да представља корак ка новом вредновању архивске грађе *Етнографске збирке САНУ*.

Рад „Војислав М. Јовановић Марамбо о усменој књижевности у нашој култури” Александре Бјелић показује како је Марамбоова критичка и често полемички оштра потрага за фалсификатима и плагијатима обликовала токове српске фолклористике. Полазећи од четири Марамбоова рада о елементима усмене књижевности у српској култури, ауторка показује да је његов строг и рационалистички приступ постао темељ захтева за аутентичношћу фолклорног наслеђа, али да је истовремено довео до искушења преувеличане искључивости и занемаривања контекста и динамике фолклорног стваралаштва. Истраживање указује да је Јовановићев приступ био значајан за утврђивање научних стандарда у фолклористици, али је, због своје ригидности, истовремено сузио простор за разумевање процеса преношења и трансформације традиције. Рад тиме доприноси критичком преиспитивању историје српске фолклористике, њених токова, заблуда и научних приоритета.

Коауторски рад „Виц о баби – (под)смех као идеолошка и стратешка тактика” Љиљане Пешикан Љуштановић и Лидије Делић анализира вицеве о баби као облик друштвене контроле и регулације у патријархалној култури. Полазећи од архетипских и културолошких представа о баби као амбивалентној фигури, ауторке показују да се у вицеима о старим женама исмева и санкционише прекорачење социјално дозвољених норми понашања. Вицеви са оваквом тематиком

одржавају традиционалне стереотипе о женама и старости, док подсмех има превентивну и регулативну функцију у оквиру заједнице. Рад тиме открива идеолошке механизме који кроз хумор регулишу сексуалност и улогу жена у култури.

Рад Данијеле Лекић, „Улога скопа и политички аспекти староенглеског епа *Беовулф*“, представља компаративну анализу староенглеске и српске епске поезије у контексту њихове улоге у процесима националне консолидације и изградње државног идентитета. Полазећи од примера *Беовулфа*, ауторка истражује функцију скопа као чувара традиције, који својим певањем афирмише краљевске родослове и митске почетке нације. Прати се и процес хришћанског наслојавања на пагански херојски кодекс, што доводи до постепене трансформације вредносног система германских племена. Поређењем са српском епиком и примером Његошеве државотворне идеје у Црној Гори, Данијела Лекић показује да епска поезија у оба корпуса може да послужи као средство политичког ангажовања и културног уједињења.

Рад „Виле и валкире: упоредна анализа представа у старонордијској едичкој и српској народној поезији“ Бојане Максимовић пружа упоредну анализу представа о валкирама и вилама у старонордијској и српској усменој традицији. Ауторка показује да, упркос географској удаљености и културним разликама, ове две традиције деле сличан митолошки и друштвени оквир, што указује на могуће заједничко индоевропско порекло ових бића. Виле и валкире поседују „вишак моћи“ – натприродна знања, аутономију и сексуалност која превазилази прихваћене норме – због чега их култура смешта на границу између људског и демонског. Управо у тој напетости између моћи и контроле, божанског и забрањеног, ауторка препознаје централни поетички и идеолошки слој ових ликова. Закључак рада истиче да су виле и валкире симболички одраз друштвеног односа према женској снази и аутономији, као и да њихова упоредна анализа открива дубоку сродност у структури патријархалне имажинације различитих индоевропских култура.

Наташа Дракулић Козић у раду „Патријархална идеологија у усменим епским песмама о делији девојци/жени ратници“ представља промишљену анализу родних улога и граница у традиционалној култури, са посебним освртом на епске песме у којима женски ликови преузимају мушке идентитете. Полазећи од корпуса који обухвата предвуковска бележења и Вукове збирке, ауторка истражује мотив прерушавања жене у мушкарца као један од најупечатљивијих облика привременог нарушавања патријархалног поретка. Кроз анализу друштвених и жанровских механизма који регулишу понашање и реакције заједнице, Наташа Дракулић Козић показује да епска песма

не дозвољава трајно померање родних граница: иако јунакиње под маском делују успешно у „мушком” пољу моћи, њихов нови статус остаје пролазан и санкционисан. Ауторка закључује да овај интернационални мотив, упркос привидном субверзивном потенцијалу, најзад потврђује неопозивост утицаја патријархалне идеологије. Рад истовремено отвара и ширу методолошку расправу о ограничењима и могућностима примене родних студија и феминистичких теорија у анализи фолклора.

Рад Анастасије Живковић, „Савремене родољубиве песме са косовском тематиком као средство политичке комуникације са циљем успостављања и очувања националног идентитета”, анализира савремену грађу као средство консолидације етничког идентитета и ширења политичке идеологије. Кроз мелопоетску и контекстуалну анализу ауторка показује како ове песме, ослоњене на косовску тематику, историјске теме и музички фолклор Косова и Метохије, граде утисак „изворне” и „традиционалне” српске музике. Посебна пажња посвећена је појави и утицају Данице Црногорчевић, чији репертоар симболички повезује духовне и родољубиве песме са савременим друштвено-политичким контекстом. Ауторка закључује да извођења ових песама у јавном простору функционишу као перформативни чин националне идентификације, док музика постаје инструмент идеолошке комуникације и емоционално активира колектив.

Рад Невене Милановић Минић, „Гостопримство као нематеријално културно наслеђе: мапирање пракси”, испитује гостопримство као облик нематеријалног културног наслеђа и као живу, свакодневну праксу која одражава и одржава друштвени поредак. Полазећи од примера из западне Србије (област Јадра), ауторка анализира улогу хране, пића и просторне организације дома као кључних елемената у праксама гостопримства. Из антрополошке перспективе показује се да гостопримство почива на узајамности, контроли и преговарању између „домаћег” и „другог”, те да одржава друштвену кохезију и хијерархију. Гостопримство се дефинише као вишеслојна институција социјалне контроле и културног самоодређења, а не само као традиционална норма заснована на љубазности.

Рад Ане Витанове-Рингачеве „Вевчанскиот карневал – традицијата во функција на политичката сатира” посвећен је карневалу у Вевчанима у Северној Македонији. Ауторка показује да ова древна обредна свечаност, првобитно намењена истеривању злих сила и подстицању плодности, у савременом контексту функционише као простор слободе, пародије и политичке критике. Карневал постаје медијум друштвене и политичке комуникације, у којем маске и сценарији рефлектују актуелна дешавања на локалном и глобалном

нивоу. Витанова-Рингачева наглашава амбивалентност савремене праксе, у којој се преплићу аутентично очување наслеђа и његова потенцијална инструментализација у дневнополитичке сврхе. Карневал у Вевчанима се тумачи као простор ритуалне инверзије, где се архаична структура празничне игре претвара у савремени облик политичке сатире и друштвене рефлексije.

Рад Сузана Марјанић, „Vladimir Dodig Trokut ili 'umjetnik kao etnograf: mistifikacija i usmena povijest“, посвећен је уметничком пројекту *Антимузеј* Владимира Додига Трокута и његовом тумачењу у контексту „етнографског заокрета“ у уметности 1960-их, који је дефинисао Хал Фостер. Ауторка анализира Трокутову „но-уметност“ и његову „етнографију антимузеја“ као спој уметничке праксе, личне мистификације и друштвеног ангажмана. Полазећи од антимонграфије *Трокутизам* Домогоја Маргетића, која садржи и необјављене разговоре са уметником, Сузана Марјанић реконструише Трокутову поетику, идеолошке и филозофске премисе, као и његов положај унутар званичне историје уметности. Ауторка посебно наглашава спој биографског, аутопоетичког и етнографског дискурса, док интерпретира Трокутов рад као аутобиографску мистификацију, истичући његову духовну сродност са Кастанедом и уметничку позицију која истовремено пропитује границе између уметности, етнографије и фикције.

Рад Сузана Мицеве „Детскиот фолклор во Зборникот на браќата Миладиновци“ бави се дечјим фолклором у зборнику *Български народни песни* браће Миладинов. Ауторка истиче да, иако малобројна, ова грађа има значајну педагошку и културну вредност. Рад показује да дечји фолклор, стваран „за децу и од деце“, одражава традиционалне начине одрастања и васпитања у XIX веку, наглашавајући њихову забавну и поучну функцију, као и улогу у развоју дечјег говора и маште. Ауторка закључује да ове песме представљају зачетке македонске књижевности за децу и сведочанство о позицији дечјег света у традиционалној култури.

Радови објављени у зборнику на различите начине одговарају на кључна питања која се тичу етичких и друштвених оквира ангажованог деловања у хуманистичким наукама. Аутори преиспитују границе између научне објективности и идеолошке интерпретације, указујући на то да је свака научна дисциплина, посебно она која се бави културом и традицијом, неизбежно у дијалогу са сопственим друштвеним контекстом. У том смислу радови истовремено афирмишу интелектуалну и друштвену одговорност истраживача, као и потребу за критичким промишљањем позиције науке у савременом друштву. Зборник тако представља позив на трајно преиспитивање улоге и

одговорности фолклористике и других сродних дисциплина, чији је задатак, истовремено, посматрање, тумачење, али, посредно – и обликовање културне стварности.

Ана Милинковић / Ana Milinković
Институт за књижевност и уметност, Београд /
Institute for Literature and Art, Belgrade
E-mail: anagarsija93@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5773-7439>

Примљено/Received: 1. 12. 2025.
Прихваћено/Accepted: 3. 12. 2025.